

NAFTA *versus* NAALC: de mediërende rol van de sociale clausule ten aanzien van de effecten van vrijhandel

Montserrat González GARIBAY
Instituut voor Internationaal en Europees Beleid
K.U.Leuven

Het proces van handelsliberalisering, dat gedefinieerd kan worden als het opheffen van kwantitatieve of kwalitatieve barrières op het verkeer van goederen en diensten,¹ heeft sinds de naoorlogse periode een zekere mate van institutionalisering gekregen, vanuit de overtuiging dat vrijhandel dé weg is tot welvaartsverhoging. We onderscheiden hierin twee complementaire sporen: een verbreding via de Wereld Handelsorganisatie (WTO),² met steeds meer landen die deelnemen aan het multilaterale vrijhandelsregime, en een verdieping via regionale handelsovereenkomsten, zoals het North American Free Trade Agreement (NAFTA) en de Mercado Común del Sur (MERCOSUR). De tweede vorm van integratie veronderstelt een enorme toename van de interacties tussen de handelspartners, met meer omvangrijke effecten dan het multilaterale spoor.

Of het de positieve of negatieve effecten van vrijhandel zijn die doorwegen, is onduidelijk. De welvaart die de vrijhandelsdoctrine verkondigt blijkt namelijk niet symmetrisch te zijn verdeeld tussen de staten. De handelsstromen zouden vooral tussen de meer geïndustrialiseerde staten vloeien, wat zich zou weerspiegelen in verschillen in de BNP-groei.³

Buiten deze interstatelijke asymmetrie is er ook sprake van ongelijkheid binnen de staten. Vrijhandel benadeelt met name de zwakkere bevolkingsgroepen. Hierbij staan de etnoculturele dimensies centraal. Binnen die dimensies bevinden

Deze bijdrage is gebaseerd op de verhandeling 'Het NAALC: een leeuw zonder tanden? Analyse van de gendereffecten van het parallelle akkoord van NAFTA over arbeidsrechten', geschreven onder de deskundige en gewaardeerde begeleiding van Prof. Dr. Bart Kerremans.

1. WTO, *Understanding the WTO*, 11.11.2005, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/understanding_e.doc (WWW)
2. Om verarring te vermijden met de engelstalige afkorting van de Wereld Gezondheidsorganisatie (WHO) wordt hier de term Wereld Handelsorganisatie als WTO afgekort.
3. MILANOVIC, B., The two faces of globalization: against globalization as we know it. *World Development*, 31, 2003, pp. 667-683.

zich de genderverschillen.⁴ De bestendiging van de traditionele rolpatronen zorgt voor een teveel aan laaggeschoolde arbeidskrachten in arbeidsintensieve, laagbetaalde sectoren.⁵

Om deze asymmetrieën aan te pakken werden er allerlei acties ondernomen, waaronder het opnemen van sociale clausules in vrijhandelsverdragen. Deze clausules zijn bepalingen die niet-commerciële elementen bevatten, zoals arbeidsrechten, en die een zekere conditionaliteit impliceren.⁶ Welke die arbeidsrechten zijn, kan in de praktijk sterk variëren.⁷ Voorbeelden zijn het verbod op kinder- en dwangarbeid en het recht om vakbonden op te richten.

Een sociale bepaling gekoppeld aan een vrijhandelsverdrag kan vorm krijgen in een regionale dan wel multilaterale context. De mogelijkheden op multilateraal vlak blijven tot nu toe ongerealiseerd omwille van de divergerende preferenties van de WTO-lidstaten. De regionale benadering wordt echter reeds toegepast in de vrijhandelsakkoorden van zowel de EU als de VS met ontwikkelingslanden.⁸

De koppeling van de sociale clausule aan de vrijhandelsverdragen roept meteen de vraag op of die sociale clausule de intrastatelijke asymmetrieën die vrijhandel veroorzaakt of bestendigt effectief afremt. Om ze te beantwoorden wordt in dit onderzoek de genderdimensie gekozen. Deze wordt bekeken op basis van verschillende theorieën die in een eigen model worden gebracht, binnen de traditie van de Internationale Politieke Economie. De toetsing van dat model gebeurt aan de hand van een gevalstudie, met name de Mexicaanse kledingindustrie⁹ in het kader van NAFTA, en dat zowel kwantitatief als kwalitatief.

De keuze voor Mexico wordt gerechtvaardigd aan de hand van de wezenlijke kenmerken van NAFTA. Dit handelsverband veronderstelt een diepgaande handelsliberalisering in een ontwikkelingsland. De assemblage van kleding is één van de pijlers van die liberalisering,¹⁰ en tevens een van de meest 'vrouwelijke' industrietakken in de Mexicaanse economie.¹¹

4. BENERÍA, L., Introducción. La mujer y el género en la economía: un panorama general, pp. 23-74 in P. de Villota (red.), *Economía y género. Macroeconomía, política fiscal y liberalización. Análisis de su impacto sobre las mujeres*. Barcelona, Icaria, 2003.
5. JOEKES, S., *Trade-related employment for women in industry and services in developing countries. Occasional paper 5*. Geneva, UNISD, 1995; ÇAGATAY, N., *Trade, gender and poverty*. New York, UNDP, 2001.
6. SERVAIS, J.-M., The social clause in trade agreements: wishful thinking or an instrument of social progress? *International Labour review*, 128, 1989, p. 431.
7. TSOGAS, G., Labor Standards in International Trade Agreements: An Assessment of the Arguments. *International Journal of Human Resource Management*, 10, 1999, p. 353.
8. GRYNBERG, R., & QALO, V. Labour Standards in US and EU Preferential Trade Agreements. *Journal of World Trade*, 2006, 40, pp. 619-653.
9. Bij gebrek aan een specifiekere term duidt 'kledingindustrie' in dit onderzoek slechts de assemblage van kleding aan. De productie en kleuring van weefsels wordt buiten beschouwing gelaten.
10. USCensusBureau, *US Imports of Textiles, Textile Products and Apparel, Top Trading Partners*, 10.05.2006, <http://www.census.gov/foreign-trade/statistics/country/sreport/country.xls> (www).
11. CARDERO, M.E., Empleo femenino y comercio exterior en la industria textil y del vestido, pp. 39-48, in M.E. Cardero (red.), *El impacto del TLC en la mano de obra femenina en México*. México, DF, UNIFEM, 1999.

De methodologie steunt allereerst op statistische analyses; een studie van de macro-economische effecten van handel impliceert het gebruik van cijfermatige gegevens. Een eventuele overkwantificering wordt evenwel gecompenseerd door het gebruik van een kwalitatieve analyse van de sociale clausule aan de hand van beleidsbronnen.

Vooreerst wordt de theoretische achtergrond beschreven. Vervolgens komt het model aan bod. Hierna wordt de methodologie uiteengezet. Het model wordt kwantitatief en kwalitatief getoetst in respectievelijk secties 3 en 4. Ten slotte worden de belangrijkste bevindingen geformuleerd.

1. Theoretische achtergrond

Ondanks het feit dat er talrijke werken bestaan die de genderproblematiek behandelen, worden er in de literatuur op het gebied van de Internationale Politieke Economie geen theoretische modellen voorgesteld die én de sociale clausule én handelscomponenten integreren. Wat de sociale clausule in Mexico betreft zijn er een beperkt aantal beschrijvende analyses verschenen,¹² waar echter het toetsen van concrete hypotheses niet aan bod komt.

Bijgevolg wordt er een eigen kader ontwikkeld, met vooral een exploratorisch karakter. Het verklaringsschema begint met het Heckscher-Ohlin handelsmodel (H-O), dat uitgebreid wordt met inzichten uit de micro-economie, de sociologie, de genderstudies en het politiek-wetenschappelijke institutionalisme.

H-O vertrekt van een autarchie-scenario. De hoeveelheid arbeids- of kapitaalintensieve goederen die een land kan produceren en de ruilvoet¹³ zijn geconditioneerd door de relatieve overvloed van de productiefactoren arbeid en kapitaal. Een arbeidsovervloedig land kan arbeidsintensieve goederen produceren aan een lagere prijs dan kapitaalintensieve. Het omgekeerde geldt voor een kapitaalovervloedig land.

Indien er een vrijhandelssysteem wordt ingevoerd, zal het arbeidsovervloedige land zich specialiseren in de arbeidsintensieve goederen, en de kapitaalintensieve sector inkrimpen.¹⁴ Hierdoor zal er een globale verdeling van de productie van

12. ANDRIAS, K. E., Gender, Work and the NAFTA Labor Side Agreement. *University of San Francisco Law Review* 37, HeinOnline, 15.03.2005, [http://www.heinonline.org/HOL/Welcome\(www\)](http://www.heinonline.org/HOL/Welcome(www)); GRIMM, N.L., The North American Agreement on Labor Cooperation and its effects on women working in Mexican maquiladoras. *American University Law Review*, 48, 1998, pp. 179-227; WILLIAMS, N., Pre-hire pregnancy screening in Mexico's maquiladoras: is it discrimination? *Duke Journal of Gender Law & Policy* 12, 2005, pp. 131-152.

13. De term 'ruilvoet' duidt de verhouding aan tussen de prijzen van de verschillende goederen die geproduceerd worden in een land.

14. HUSTED, S. & MELVIN, M., *International Economics*. Boston, Pearson Addison-Wesley, 2004, p. 94.

goederen ontstaan en een wereldprijs zal totstandkomen, die tussen de autarchie-prijzen ligt.

Veel theorema's zijn er van H-O af te leiden, waaronder het Factor Prize Equalization (FPE) theorema. Het voorspelt, naast de prijsconvergentie, een gelijkschakeling van de vergoeding van de productiefactoren – loon en rente –. In een arbeidsintensief land zal het loon stijgen, en de rente dalen.

Het H-O model en zijn samenhangende theorema's vertonen een sterke logische consistentie. Ze gelden desalniettemin slechts onder een groot aantal assumpties.¹⁵ Dit vormt het grootste kritiekpunt van het model.

Eén uit de meest bekritiseerde assumpties is de lage factorspecificiteit. Arbeid en kapitaal worden verondersteld inwisselbaar te zijn, en bijgevolg makkelijk te verplaatsen bij een sectorale herstructurering. Dit is nochtans zelden het geval, omwille van de aanwezigheid van verschillende sectoren, met telkens andere verhouding kapitaal-arbeid, waarbij de gebruikte productiefactoren sectorspecifieke kenmerken vertonen. De verschillende sectoren ondergaan dan ook verschillende effecten bij handelsliberalisering.¹⁶

De sectorale benadering kan worden doorgetrokken naar het niveau van het individuele bedrijf. Verschillende auteurs¹⁷ gaan ervan uit dat de effecten van vrijhandel zelfs binnen één sector verschillen. Bedrijven die beter aangepast zijn aan de geliberaliseerde markt zullen van de voordelen genieten van vrijhandel.

Empirisch onderzoek¹⁸ toont aan dat bedrijven effectief sterk van elkaar verschillen naargelang hun exportgerichtheid. Het zijn vooral de grotere bedrijven in termen van productiviteit, tewerkstelling en lonen, die exporteren.

Loonverschillen kunnen een belangrijke bron van intrastatelijke asymmetrie impliceren, tussen de arbeiders uit de export- en de binnenlandse sector. Wanneer we dit koppelen aan de vaststellingen van zowel Bernard & Jensen¹⁹ als van Clerides e.a.,²⁰ die bepalen dat exporterende bedrijven meer geschoolde arbeiders tewerkstellen, zien we de breuklijnen zich dubbel zo sterk aftekenen. De vraag stelt zich echter waarom exporterende bedrijven meer geschoolde arbeiders zouden aannemen dan niet-exporterende bedrijven.

15. *Ibid.*, pp. 85-120.

16. HISCOX, M., Class versus industry cleavages: inter-industry factor mobility and the politics of trade. *International Organization*, 55, 2001, pp. 1-46.

17. BERNARD, A., REDDING, S. & SCHOTT, P., *Comparative Advantage and Heterogeneous Firms*, School of Management Yale, 20.03.2006, <http://ssrn.com/abstract=745504>(www); HARRIGAN, J., Technology, Factor Supplies, and International Specialisation: Estimating the Neo-classical Model. *American Economic Review*, 87, 1997, pp. 475-494; YEAPLE, S.R., A simple model of firm heterogeneity, international trade, and wages. *Journal of International Economics* 65, 2005, pp. 1-20.

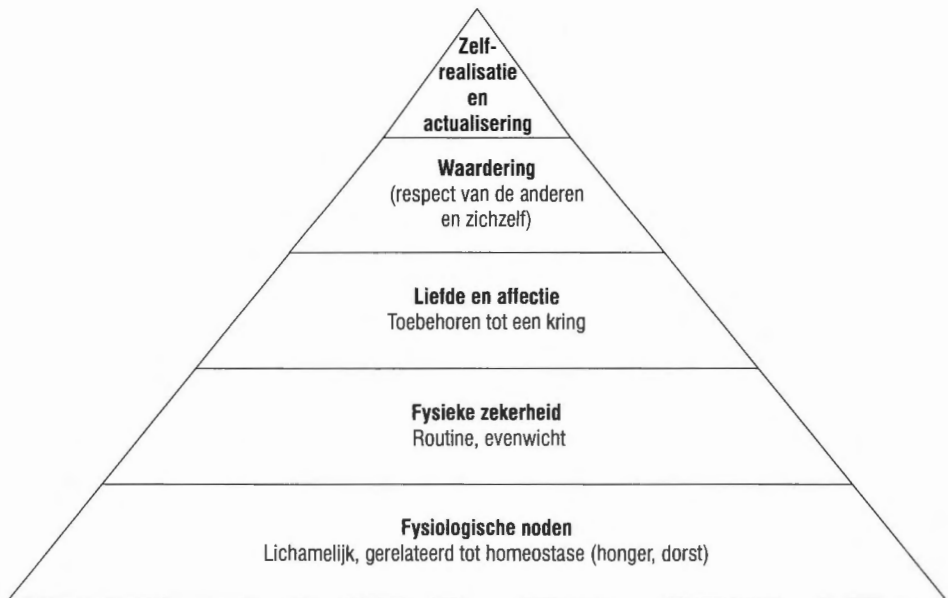
18. BERNARD, A. & JENSEN, J.B., Exceptional exporter performance: cause, effect, or both?. *Journal of International Economics*, 47, 1999, pp. 1-25; CLERIDES, S.K., LACH, S., & TYBOUT, J.R., Is Learning by Exporting important? Micro-Dynamic Evidence from Colombia, Mexico, and Morocco. *The Quarterly Journal of Economics*, 113, 1998, pp. 903-947.

19. *L.c.*, p. 16.

20. *L.c.*, p. 922.

Het antwoord op die vraag kan liggen in het type markt waarop de bedrijven zich richten. De consumenten uit die markt zijn namelijk gevoelig voor inkomensbeperkingen en culturele patronen.²¹ Hiermee wordt afstand gedaan van de assumptie van gelijke preferenties van H-O.

De aard van de markt en de kenmerken van de consumenten kunnen geanalyseerd worden in het kader van het mensbeeld van Maslow²² (figuur 1.1). Volgens Maslow wordt het menselijke gedrag gemotiveerd door een hiërarchie van vijf basisbehoeften. Zolang er aan een behoefte niet voldaan is, zijn de handelingen van het individu erop gericht om die te vervullen.

Figuur 1.1. Maslow's behoeftenhiërarchie.

Indien we, naar het voorbeeld van Inglehart,²³ de pyramide van Maslow op landen als dusdanig toepassen, verwachten we dat de gemiddelde inwoner van een ontwikkelingsland, waar de materiële situatie precair is, zich richt op de 'lagere'

21. DE MOOIJ, M. & HOFSTEDÉ, G., Convergence and divergence in consumer behavior: implications for international retailing. *Journal of retailing*, 78, 2002, pp. 61-69; GREGORY, G.D. & MUNCH, J.M., Cultural Values in International Advertising: An Examination of Familial Norms and Roles in Mexico. *Psychology & Marketing*, 14, 1997, pp. 99-119; VAN KEMPEN, L., Are the poor willing to pay a premium for designer labels? A field experiment in Bolivia. *Oxford Development Studies*, 32, 2004, pp. 205-224.
22. MASLOW, A., A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 1943, pp. 370-396.
23. INGLEHART, R., *Culture shift in advanced industrial societies*. Princeton, Princeton University Press, 1997.

behoefden en consumeert om te overleven. En omgekeerd, de geïndustrialiseerde landen focussen zich over het algemeen op de 'hogere' noden.

Dit blijkt uit de geschiedenis van de kledingindustrie in de geïndustrialiseerde landen, en vooral uit de ontwikkelingen sinds de jaren 70. Rigby²⁴ ziet hier een trend, waar de initiële vraag naar 'veel en goedkoop' plaatsruimte voor vereisten inzake ontwerp en kwaliteit overeenkomstig de modetrends, zonder dat dit noodzakelijk gepaard ging met lage kosten. Dit zette de producenten onder druk om over te schakelen naar een strategie van flexibiliteit, gekoppeld aan pogingen tot vertechnologisering van de kledingindustrie. Alhoewel deze niet succesvol waren op het vlak van de assemblage zelf,²⁵ vond er wel een technologie-intensivering plaats in de aanverwante processen, waaronder het ontwerpen van kleding, het management en de marketing.

Voor de ontwikkelingslanden bestaat er geen eenduidig bewijs. Intuïtief gezien zou men de theorie van Maslow inderdaad kunnen steunen. Mensen met een laag inkomen beoordelen kleding in termen van basisnoden. Culturele overwegingen zijn nochtans niet uit te sluiten,²⁶ maar het inkomen treedt op als objectieve beperking.

De micro-economische benadering van internationale handel, in combinatie met de analyse van de markt, zou één van de intrastatelijke asymmetrieën verklaren. De exportbedrijven in de ontwikkelingslanden zijn gelinkt aan een markt waar kwaliteit een belangrijke rol speelt. De productie in deze bedrijven vereist ervaren arbeidskrachten die de constante evolutie kunnen volgen. Dit gebeurt echter niet in dezelfde mate op de lokale markt, met de utilitaire bedoeling van kleding en de inkomensgrenzen.

Een verdere analyse van de geschoold-ongeschoold asymmetrie doet de vraag rijzen naar de kenmerken van de geschoolde arbeiders. We maken hierbij gebruik van de genderkritiek op H-O,²⁷ die de impact van vrijhandel op de productiefactoren differentieert naag gelang hun conditionering door culturele gedragspatronen.

De vrouw wordt in de meeste rolpatronen gezien als behorend tot de huishoudelijke sfeer, afgescheiden van een formele bron van inkomsten. Deze opvatting blijft hardnekkig bestaan, ondanks de groeiende incorporatie van de vrouw in de arbeidsmarkt die aanleiding geeft tot dynamieken van jobsegregatie. Dit betekent

24. RIGBY, D., *Textile supply chain management. The role of technology*, David Rigby Associates, 15.03.2006, <http://www.davidrigbyassociates.co.uk/DRA%20WEBSITE%2003/assets/Text%20Supp%20Chain.pdf>. (www).

25. HASSLER, M., The global clothing production system: commodity chains and business networks. *Global Networks*, 3, 2003, p. 513.

26. VAN KEMPEN, L., l.c.

27. In dit onderzoek wordt gender verstaan als '(...) the roles and responsibilities of women and men that are created in our families, our societies and our cultures. The concept of gender also includes the expectations held about the characteristics, aptitudes and behaviours of both women and men (femininity and masculinity)'. Zie UNESCO, *Definitions of Gender*, UNESCO Bangkok, 25.03.2006, <http://www.unescobkk.org/index.php?id=319> (www).

dat vrouwen zich concentreren in bepaalde laagbetaalde sectoren of posities.²⁸ Het aanleren van technologische vaardigheden past beslist niet in dit kader.

Met betrekking tot de concrete relatie tussen de genderrollen en vrijhandel bestaat er geen eensgezindheid in de literatuur. Razavi²⁹ geeft een goed overzicht van de belangrijkste argumenten in de discussie tussen neoklassieke economen, feministen en institutionalisten. Vrijhandel zou volgens de eerste groep leiden tot de economische opname van vrouwen, wat de genderverhoudingen zou veranderen. Ongeschoolde arbeid zou namelijk profiteren van tewerkstellingsmogelijkheden en verhoogde lonen.

Die voorspellingen zijn moeilijk te bewijzen. De vrouwelijke tewerkstelling lijkt in de meeste bestudeerde landen te zijn gestegen,³⁰ hoewel de oorzaak ervan onzeker blijft.³¹ De evolutie van de lonen³² vertoont een sterke regionale variatie. Het inkomen van de werkende vrouwen is in sommige landen gestegen, en in andere gedaald.³³

Als alternatief op de neoklassieke economie worden er verschillende verklaringen vooropgesteld, waaronder de loonspiraal, die competitieve loondalingen voorस्पelt door de arbeidsovervloedige landen om hun comparatieve voordeel te behouden. De surplus aan ongeschoolde werkkrachten in de betrokken landen zou het mogelijk maken de lonen te verlagen. Daarnaast zouden er neveneffecten van vrijhandel optreden, zoals aliënatie, stress,³⁴ discriminatie van zwangere vrouwen en de verzwakking van het syndicale leven, die meestal georganiseerd is langs mannelijke tijdsbestedingspatronen.³⁵ Bovendien kan de vraag gesteld worden of de incorporatie van de vrouw aan de arbeidsmarkt en het verdienen van een loon voldoende sterk zijn om de genderpatronen af te zwakken, of eerder tot perverse interacties leiden. Razavi³⁶ vermeldt bijvoorbeeld het 'syndroom van de deugdzame dochters', waarbij jonge Chinese meisjes uit school werden gehaald en in de kledingindustrie ingezet om de opleiding van de zonen te financieren.

De tegenstelling tussen feministen en neoklassiekers kan leiden tot polarisering, wat ons dwingt tot de zoektocht naar een middenweg, die gevonden kan worden in de microbenadering van de internationale handel. Hierbij worden de vrouwen

28. FONTANA, M., *The gender effects of trade liberalization in developing countries: a review of the literature*. Sussex, Department of Economics, University of Sussex, 2003, p. 11.

29. RAZAVI, S. *Export-Oriented Employment, Poverty and Gender: Contested Accounts*. *Development and change*, 30, 1999, pp. 653-683.

30. ÇAGATAY, N. o.c., p. 20; STANDING, G., *Global feminization through flexible labour: a theme revisited*. *World Development*, 27, 1999 pp. 583-602.

31. De economische recessies zouden de vrouwen kunnen hebben verplicht om in de arbeidsmarkt binnen te treden omwille van de daling van de koopkracht.

32. FONTANA, M., o.c., p. 11.

33. JOEKES, S., o.c., pp. 42-50.

34. GUENDELMAN, S; & SILBERG, M.J., *The health consequences of maquiladora work: women on the US-Mexican Border*. *American Journal of Public Health*, 83, 1993, pp. 37-44; ABELL, H. *Endangering women's health for profit: health and safety in Mexico's maquiladoras*. *Development in practice*, 9, pp. 595-600.

35. RAZAVI, S., l.c., p. 669.

36. *Ibid*, p. 657.

als categorie opgesplitst in de arbeidsters uit de lokale industrie enerzijds en uit de exportindustrie anderzijds. De eerste groep zou voor een markt werken waar de vruchten van vrijhandel in termen van lonen niet geplukt kunnen worden. In de mate dat de exportbedrijven vooral geschoold personeel rekruteren en de vrouwen minder ervaren zijn dan de mannen,³⁷ wordt de kans van een vrouw om in de exportbedrijven terecht te komen kleiner dan die van een man.

Die benadering is reeds gehanteerd geweest om de situatie van de vrouw in Mexico te onderzoeken,³⁸ waar de vrouwen slechts 37% van de Economisch Actieve Bevolking (EAB) uitmaakten in januari 2006, met lonen die gemiddeld 25% lager lagen dan die van de mannen.³⁹ De studies komen tot diverse bevindingen. Fussell concludeert dat exportbedrijven vooral ongeschoolde vrouwen aan nemen. Brown & Cunningham en McLachlan & Aguilar stellen het tegenovergestelde vast.⁴⁰ Ghiara ziet een kloof in de lonen tussen export- en niet-export sectoren en relateert hem tot scholingskenmerken. Cardero komt tot de vaststelling dat de exportbedrijven lagere lonen betalen aan hun arbeiders.

Ongeacht deze tegengestelde bevindingen, lijkt het duidelijk dat vrijhandeldynamieken drie intrastatelijke asymmetrieën in stand kunnen houden: export-oriëntatie, ervaringsgraad en gender. De vraag duikt op welke de beste manier is om ze te reduceren.

Het institutionalisme is in deze context van belang. Achter de slogan 'institutions matter' schuilt het verwijt aan H-O dat instellingen⁴¹ als een filter van de effecten van vrijhandel kunnen fungeren.⁴² Feministische institutionalisten gaan ervan uit

37. JOEKES, S., *o.c.*, pp. 51-52; BROWN, C. & CUNNINGHAM, W., *Gender in Mexico's maquiladora industry*. Edinburg, Center of Border Economic Studies; The University of Texas-Pan-American, 2002.
38. CARDERO, M.E., Empleo femenino y comercio exterior en la industria textil y del vestido, *l.c.*; CARDERO, M.E., El empleo de las mujeres y la apertura comercial en México: una primera aproximación, pp. 427-488 in P. de Villota (red.), *Economía y género. Macroeconomía, política fiscal y liberalización. Análisis de su impacto sobre las mujeres*. Barcelona, Icaria, 2003; GHIARA, R., Impact of trade liberalisation on female wages in Mexico: an econometric analysis. *Development Policy Review* 17, 1999, pp. 171-190; BROWN, C. & CUNNINGHAM, W., *o.c.*; MCLACHLAN, I. & AGUILAR, G.E., Maquiladora Myths: Locational and Structural Change in Mexico's Export Manufacturing Industry. *Professional Geographer* 50, 1998, pp. 315-331; FUSSELL, E., Making labor flexible: the recomposition of Tijuana's maquiladora female labor force. *Feminist economics*, 6, 2000, pp. 59-79.
39. INMUJERES, *Quinto informe de labores 2005-2006, o.c.*, pp. 22-23.
40. Het verschil in de conclusies kan te maken hebben met de regio waar de studie uitgevoerd werd en de gebruikte gegevens. Fussell gebruikt primaire statistische gegevens uit de stad van Tijuana, terwijl de gegevens van Brown & Cunningham secundaire bronnen zijn uit de Mexicaanse statistische dienst.
41. De term 'instellingen' wordt hier verstaan als de socio-economische informele arrangementen die de belangen organiseren in de privé sector, en de formele instituties die die belangen aggregeren in de politieke arena. Zie GARRETT, G., & LANGE, P., Internationalization, Institutions and Political Change, pp: 48-75 in R.O. Keoheane & H.V. Milner (reds.), *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
42. GARRETT, G., & LANGE, P., *l.c.*, p. 50; RUDRA, N., Globalization and the decline of the welfare state in less-developed countries. *International Organization* 56, 2002, pp. 411-445.

dat de maatschappelijke kloven die vrijhandel niet wegwerkt, overbrugd kunnen worden door instellingen, met name in de vorm van internationale voorschriften omtrent arbeidsstandaarden. Desalniettemin worden zulke internationale voorschriften, zoals de ILO-conventies en de Convention for the Elimination of all forms of Discrimination Against Women (CEDAW), vaak beschouwd als principeverklaringen waarvan de implementatie, in de beste gevallen, gedeeltelijk gebeurt.⁴³

In tegenstelling tot de internationale voorschriften inzake arbeids- en gender-vraagstukken, worden de handelsregels tamelijk effectief nageleefd. Dit heeft een aantal feministische auteurs gemotiveerd⁴⁴ om te pleiten voor de opname van gendergerelateerde beginsels in handelsverdragen, in de vorm van sociale clausules. De succesvolle afdwinging van de handelsregels fungeert hier als een bijkomende garantie van effectiviteit.

De opvattingen van de institutionalisten zijn vatbaar voor kritiek, vooreerst wat betreft de afdwingbaarheid. Het handelsbeleid is namelijk minder moeilijk af te dwingen dan de sociaal-economische bepalingen. Deze vereisen een actieve en directe aanpassing van veel verschillende actoren,⁴⁵ en gaan vaak in tegen sociale en culturele praktijken waarvan een snelle verandering niet evident lijkt.⁴⁶ Ten tweede is de genderinput in de discussie rond de sociale clausule tot op heden vrij beperkt geweest.⁴⁷

Het voorgaande brengt met zich mee dat sommige auteurs⁴⁸ deze clausules veel-er sceptisch bekijken. Er bestaan echter alternatieve kanalen waarlangs de sociale clausule afgedwongen kunnen worden. In wat volgt worden deze verkend aan de hand van Ingleharts theorie over postmaterialisme, gekoppeld aan het model van Keck en Sikkink⁴⁹ over NGO-actie.

Het postmaterialisme zou volgens Inglehart ontstaan zijn in de geïndustrialiseerde landen. De periode van economische bloei die volgde na de Tweede Wereldoorlog, en de daaraan gekoppelde groei van de welvaartsstaat creëerden een omgeving van materiële zekerheid. Dit zou het individu hebben toegelaten zijn energie te concentreren op de 'hogere' behoeften van de Maslow-pyramide en een postmaterialistische waardenpatroon hebben teweeggebracht, gekarakteriseerd door minder hiërarchie, minder genderrollen, minder seksuele rigiditeit en minder vooroordelen dan het vroegere materialistische systeem. De ontwikkelings-

43. DOMBOIS, R. & HORNBERGER, E., *Economic integration and transnational regulation of labour markets. The example of the NAFTA Side Agreement on Labour Cooperation*. Bremen, International Working Party on Labour Market Segmentation, 1999, pp. 1-2.

44. ÇAGATAY, N., o.c., pp. 28-30; RAZAVI, S., l.c., pp. 671-673.

45. Vakbonden, arbeidsrechtbanken, overheid, parlementen, arbeiders en bedrijven. Zie DOMBOIS, R. & HORNBERGER, E., o.c., p. 15.

46. *Ibid.*, pp. 2-3.

47. ÇAGATAY, N., o.c., p. 31.

48. ANDRIAS, K., o.c.; GRIMM, N.L., o.c.; WILLIAMS, N., o.c.

49. KECK, M.E. & SIKKINK, K. *Activists Beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.

landen daarentegen zouden zich nu nog bevinden in het materialistische systeem, waar de drang naar economische zekerheid centraal zou staan.

Het lijkt redelijk te stellen dat de postmaterialisten als consumentengroep gevoelig zijn voor sociale overwegingen. Zo kunnen we verwachten dat ze hun beslissing om een bepaald merk al dan niet te consumeren baseren op de 'eerlijkheid' van het betrokken bedrijf. Gegeven de hoge graad van concurrentie, waardoor merken bijna identieke producten voortdurend op de markt afzetten, kunnen de 'sociale' overwegingen de consument leiden tot een bepaald merk. Bovendien zijn de postmaterialistische consumenten potentieel mobiliseerbaar voor campagnes tegen bedrijven of staten. De nakoming van de sociale clausule wordt een element van bedrijfscompetitiviteit, op voorwaarde dat de consument gevoelig is voor postmaterialistische overwegingen, wat te verantwoorden is door naar de stijgende verkoopcijfers van eerlijke handelsproducten te kijken.⁵⁰

Net zoals de vorige benaderingen is deze bekritiseerbaar, vooral vanuit visibiliteitsargumenten. Als dat de grote merken hun werk uitbesteden in de ontwikkelingslanden, hoe zou de postmaterialistische consument daarover informatie krijgen? Om realistisch te blijven moet er hier dan ook een minieme betrokkenheidsgraad aangenomen worden vanuit de gemiddelde consument. De netwerken van NGO's nemen hier een belangrijke plaats in. Keck en Sikkink⁵¹ stellen dat er een multiplicatoreffect optreedt. Indien er een overtreding van de sociale clausule gebeurt, dan zorgen de informatienetwerken tussen NGO's en vakbonden in de verschillende landen voor druk ten aanzien van de overheden en bedrijven in de geïndustrialiseerde landen zelf en mobiliseren ze de bevolking. Die druk wordt dan als het ware gemultipliceerd door de sterkere onderhandelingspositie van de betrokken overheid of bedrijf en ze wordt overgedragen naar het ontwikkelingsland. De invoering van gedragscodes tijdens de laatste jaren door de grote bedrijven kan vanuit dit perspectief worden bekeken.

De sociale clausule kan worden aangewend door de betrokken instanties als een instrument met morele kracht, ter rechtvaardiging van hun pleidooi.

Ook deze benadering heeft natuurlijk zwakke punten. Ten eerste is er de afwezigheid van feitelijk 'empowerment' van de arbeidsters. Ten tweede is er het feit dat, indien de actie uitsluitend via bedrijven plaatsvindt, er sprake is van een privé afdwinging, waarvan het effect wordt beperkt tot de bedrijven die in contact zijn met de industrielanden. De bedrijven die aan het vizier ontsnappen van de NGO-actie zijn de fabrieken die voor de lokale markt produceren.⁵² Ze worden overgelaten aan de nationale overheid en het vraagstuk van de afdwingbaarheid duikt terug op.

50. EUROSTAT, *Sales of Selected Fair-Trade Labelled Products*, Eurostat, 09.05.2006, <http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/> (www).

51. *O.c.*, p. 13.

52. DOMBOIS, R. & HORNBERGER, E., *o.c.*, p. 13.

II. Theoretisch model

Op basis van de besproken theorieën wordt nu een concreet model geformuleerd, met toetsbare voorspellingen. Om de vraag te beantwoorden of de sociale clausule effectief voldoende is voor het afremmen van de door vrijhandel veroorzaakte intrastatelijke genderasymmetrieën, moeten er twee soorten relaties worden bestudeerd: de effecten van handelsliberalisering enerzijds, en die van de sociale clausule anderzijds. Deze twee verschijnsels, samen met de genderrollen, fungeren als onafhankelijke variabelen, die de arbeidssituatie van de vrouwen beïnvloeden.

De doelmarkt van het producerende bedrijf, waarop vrijhandel een effect heeft en die op zijn beurt een effect heeft op de situatie van de vrouw, is in dit onderzoek de intermediaire variabele. De afhankelijke variabelen zijn de lonen van de vrouwen, hun tewerkstellingscijfers en de genderspecifieke voorzieningen, zoals bepalingen tegen ongewenste intimiteiten en zwangerschapsverlof.

Er gelden drie assumpties. Ten eerste worden de lokale en de exportmarkt geacht verschillend te zijn. De exportmarkt wordt verondersteld te bestaan uit postmaterialistische consumenten. De gemiddelde consument uit de lokale markt zal eerder materialistisch zijn. Ten tweede hanteren we hogere ervaringsvereisten bij de exportfabrieken. De bedrijven worden namelijk geacht gevoelig te zijn voor de kenmerken van de markt. Ten slotte wordt er vanuit gegaan dat de meer productieve bedrijven exporteren.

We veronderstellen dat handelsliberalisering zal leiden tot een differentiatie in de marktoriëntatie van de bedrijven. De meest productieve zullen zich richten tot de exportmarkt en hogere lonen betalen. De minder productieve zullen blijven produceren voor de nationale markt, waar lagere lonen worden betaald. De genderrollen verhinderen de verwerving van technologische vaardigheden door de vrouwen, die proportioneel minder tewerkgesteld zullen zijn in de export dan in de lokale industrie. De gevoeligheid van de exportmarkt zal interageren met de sociale clausule en zijn effecten vergroten, wat voor betere voorzieningen kan zorgen voor de vrouwen in de exportbedrijven. Met andere woorden: handelsliberalisering en de sociale clausule zullen in principe slechts positieve effecten hebben voor de vrouwen uit de exportgeoriënteerde fabrieken. De werkhypothese zijn dan ook:

– Hypothese 1

Handelsliberalisering, de doelmarkt en de genderrollen in de lokale cultuur zullen de tewerkstelling van de vrouwen negatief beïnvloeden in de exportbedrijven.

– Hypothese 2

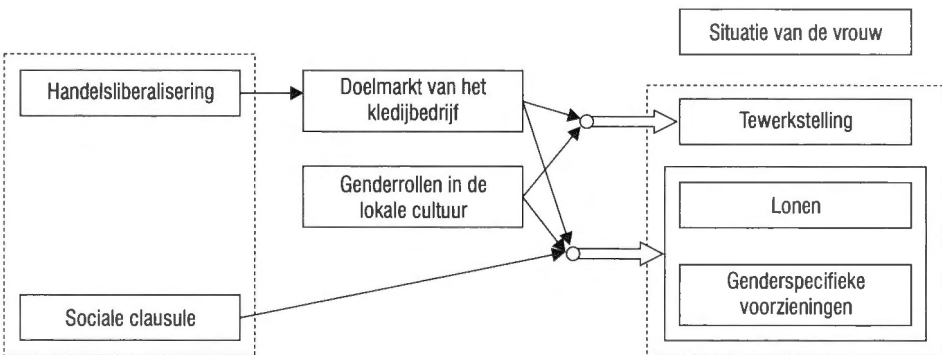
Handelsliberalisering, de doelmarkt en de genderrollen zullen een positief effect hebben op de vrouwelijke tewerkstellingscijfers in de bedrijven die voor de lokale markt produceren.

– Hypothese 3

Handelsliberalisering, de sociale clausule en de doelmarkt, zullen het loonniveau in de exportbedrijven positief beïnvloeden. De genderrollen in de lokale cultuur zullen hier een negatieve invloed op uitoefenen.

- Hypothese 4
Handelsliberalisering en de sociale clausule, zullen geen significant effect uitoefenen op het loonniveau in de bedrijven die voor de lokale markt produceren. De doelmarkt en de genderrollen in de lokale cultuur zullen hier een negatieve invloed op uitoefenen.
- Hypothese 5
Handelsliberalisering, de sociale clausule en de doelmarkt, zullen de genderspecifieke voorzieningen in de exportbedrijven positief beïnvloeden. De genderrollen in de lokale cultuur zullen hier een negatieve invloed op uitoefenen.
- Hypothese 6
Handelsliberalisering en de sociale clausule zullen geen significant effect uitoefenen op de genderspecifieke voorzieningen in de bedrijven die voor de lokale markt produceren. De doelmarkt en de genderrollen in de lokale cultuur zullen hier een negatieve invloed op uitoefenen.

De verbanden tussen de verschillende variabelen worden in de volgende figuur voorgesteld. De interactie-effecten worden weergegeven door cirkels. De stippellijn aan de linkerkant betekent het samengaan van handelsliberalisering en de sociale clausules en die aan de rechterkant duidt de latente variabele 'situatie van de vrouw' aan.

Figuur 2.1. Grafische weergave van het theoretisch model.⁵³

53. Een kenmerk van het model dat kan opvallen, is het feit dat de sociale clausule de tewerkstellingscijfers niet beïnvloedt. Aangezien de eventuele ondervertegenwoordiging van de vrouwen in de exportbedrijven het resultaat wordt geacht te zijn van interacties tussen de genderrollen en de kenmerken van de markt, en niet van een doelbewuste discriminatie, vallen de tewerkstellingscijfers buiten het bereik van de sociale clausule.

III. Methodologie

Het onderzoek bevat zowel een kwantitatieve als een kwalitatieve component. Om de effecten van vrijhandel te onderzoeken werd een statistische aanpak gekozen en gebruikt aan de hand van maandelijks gegevens, bewerkt door t-testen en multivariate regressies. De multicolineariteit werd opgespoord aan de hand van de opties *vif* (variance inflation), *tol* (tolerance index) en *collinoit* (collinearity no intercept) van *proc reg* van SAS. De onderzoekspopulatie werd voor de statistische analyses beperkt tot de arbeiders actief in de kledingindustrie van Mexico tussen 1995 en 2001. De statistische bronnen zijn afkomstig van de Banco de Información Económica (BIE), het Sistema de Indicadores para el Seguimiento de la Situación de la Mujer en México (SISESIM) en de Encuesta Nacional de Empleo (ENE), van de centrale statistische dienst van Mexico (INEGI); de wisselkoersen en de deflator komen van de Nationale Bank van Mexico (Banxico).

De effecten van de sociale clausule werden onderzocht in twee stappen. In een eerste fase werden er tijdens de zomer van 2005, in Guanajuato (Centraal-Mexico) achttien interviews afgenomen van arbeidsters, fabrikanten, advocaten, functionarissen, deskundigen en NGO- en vakbondsvertegenwoordigers. De respondenten werden geselecteerd volgens de sneeuwbal-techniek, waarbij telkens naar namen werd gevraagd van andere mogelijke respondenten. De interviews werden uitgevoerd aan de hand van open vragenlijsten, waar telkens gevraagd werd naar vergelijkingen van de arbeidssituatie van mannen en vrouwen voor en na de inwerkingtreding van NAFTA. Vragen omtrent de subjectieve inschatting van het beleid werden als proxy gebruikt om mogelijke effecten van de sociale clausule in te schatten. De gesprekken boden vooral een meerwaarde op het vlak van veldverkenning en toegang tot andere bronnen. Ze zijn weinig representatief omwille van de regionale concentratie van de respondenten, maar ze kunnen wel aangewend worden om andere, meer algemene bevindingen te contrasteren.

De tweede stap van het kwalitatieve luik omvat een diepgaande analyse van overheidsbronnen en gedragscodes van bedrijven. De overheidsbronnen werden geselecteerd in functie van de institutionele structuur die opgezet werd door de sociale clausule zelf, neergelegd in het North American Agreement on Labor Cooperation (NAALC), uit 1993. De rapporten van de door het verdrag opgerichte organen (cf. *infra*) kwamen hiervoor in aanmerking. Die organen zijn nauw verbonden met de nationale ministeries van tewerkstelling, waardoor de jaarlijkse rapporten van het Mexicaanse arbeidssecretariaat (Secretaría del Trabajo y Previsión Social, STPS) eveneens als bronnen fungeren. Daarnaast verwijst het verdrag naar de nationale arbeidswetgeving, die eveneens opgenomen wordt in de analyse (Ley Federal del Trabajo, LFT).

Naast de bronnen die direct verbonden zijn met het bovenstaande verdrag, werden er documenten onderzocht van instanties die gerelateerd zijn met gender en arbeid en die eventueel als indirecte invloedskanalen voor de sociale clausule zouden kunnen fungeren. De presidentiële beleidsagenda's en de documenten van het Instituto Nacional de las Mujeres (INMujeres), werden dan ook opgenomen in de analyse. Bovendien werden de gedragscodes van verschillende bedrij-

ven aan de lijst van bronnen toegevoegd op basis van de theoretische overwegingen van Keck en Sikkink (cf. supra).

Omwille van de beschikbaarheid van de beleidsbronnen is de onderzochte periode in het kwalitatieve luik (1991-2004) langer dan in het kwantitatieve. De kwalitatieve analyse baseert zich op twee strategieën: aan de ene kant werd gezocht in de documenten naar passages die naar de positie van de vrouwen als aparte groep in de arbeidsmarkt refereren. Aan de andere kant werd er gezocht naar vermeldingen van de sociale clausule als bron of inspiratie voor die referenties of voor eventuele maatregelen.

Met behulp van de bronnen werden de variabelen geoperationaliseerd. Ten eerste werd *handelsliberalisering* gemeten in termen van maandelijks uitvoer van kleding als percentage van het Bruto Nationaal Product (BNP), uitgedrukt in courante dollars en teruggebracht naar peso's met behulp van de deflator en de wisselkoersen uit Banxico.⁵⁴ De uitvoer van hoofdstukken 61 en 62 van Sectie XI (textiel, kleding en leer) van het Harmonized Commodity Description and Coding System⁵⁵ kwam in aanmerking voor de analyse.

De tweede variabele, de *doelmarkt van het bedrijf*, kon twee waarden aannemen, met name de exportmarkt of de lokale markt.

De derde variabele, *genderrollen*, leent zich moeilijk tot kwantificering. Het Mexicaanse model, hoofdzakelijk gekenmerkt door de traditionele taakverdeling,⁵⁶ werd aan de hand van een index gemeten, de 'gendergerelateerde remmen', gedefinieerd als een gewogen gemiddelde van 'obstakels' voor de arbeidsparticipatie van de vrouw. Het eerste element daarin was het bruto geboortecijfer (geb).⁵⁷ Het kreeg een positieve waarde, aangezien de opvoeding van een kind gelinkt wordt aan de moeder. Daarop volgde het aantal huwelijken per honderd inwoners (huw).⁵⁸ Ook deze cijfers kregen een plusteken.⁵⁹ Het derde element betrof het jaarlijkse percentage mannen en vrouwen die huishoudelijke taken uitvoeren.⁶⁰ De proportie vrouwen (part-v) kreeg een positieve waarde, de mannelijke een negatieve.⁶¹ De vierde parameter was het percentage van werkende vrouwen in de EAB die minstens zeven en maximum twaalf jaar opleiding hadden gevolgd

54. BANXICO, IPC. *Por objeto del gasto nacional. Índice general*, 25.03.2005, <http://www.banxico.gob.mx/eInfoFinanciera/FSinfoFinanciera.html> (www).

55. INEGI, *Sector externo. Exportaciones. Sección XI. BIE*, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www).

56. *Ibid*; FUSSELL, E. l.c., p. 60.

57. INEGI, *Tasa bruta de natalidad*, SISESIM, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72>.

58. INEGI, *Estadísticas vitales 1990-2003/Matrimonios*, SIMBAD, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www).

59. Een getrouwde vrouw wordt in de traditionele patronen met het huishouden geïdentificeerd, en een man met het betaalde werk.

60. INEGI, *Tasa de participación doméstica*, SISESIM, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www).

61. Deze waarde wordt toegekend omdat de tijd die besteed wordt aan de huishoudelijke arbeid negatief gecorreleerd zou zijn met de tijd die besteed wordt aan de formele arbeid, en positief gerelateerd met de traditionele genderrollen.

(ond-v).⁶² Deze component kreeg een negatieve waarde. Om aan de index een maandelijks dimensie te geven, werd het maandelijks aandeel vrouwen en mannen in de EAB⁶³ (eab-m, eab-v) gesommeerd aan de jaarlijkse indicatoren, die twaalf keer herhaald werden. De mannelijke participatie kreeg een positieve waarde, de vrouwelijke een negatieve. Het aantal werkplaatsen is namelijk op korte termijn beperkt, en een hoger percentage mannen betekent een lager percentage vrouwen.

De vierde variabele, de *social clause*, nam de vorm aan van het NAALC, een uit de parallelle akkoorden van NAFTA, ondertekend in 1993. De verdragsbepalingen die inhoudelijk geanalyseerd werden waren artikel 2 tot en met 7 uit deel 2, over de afdwingbare rechten; deel 3, over de activiteiten van de door het verdrag opgerichte organen; en deel 4 en 5, over geschillenregeling en consultaties.⁶⁴

De vijfde variabele, de *tewerkstelling* in de kledingsector, werd gedefinieerd in termen van arbeiders.⁶⁵ Aangezien de exportgegevens gedesaggregeerd zijn in termen van gender, maar die van de nationale markt niet, werden de gegevens gesplitst via de ENE, die jaarlijks gedesaggregeerde gendergegevens voor de nationale kledingindustrie bevat.⁶⁶ De administratieve werknemers werden van de ENE afgetrokken aan de hand van BIE-gegevens, gedesaggregeerd naar geslacht met behulp van percentages uit het SISESIM.⁶⁷ Die verdeling, procentueel uitgedrukt, werd dan gebruikt om de maandelijks BIE gegevens te desaggregeren. Dit alles leverde een ruwe schatting van de man-vrouw verdeling.

Met behulp van de bekomen gegevens werd er een over- of ondervertegenwoordigingsindex opgesteld. Het aandeel arbeidsters respectievelijk arbeiders in elke subsector van de kledingindustrie werd gedeeld door het aandeel vrouwen respectievelijk mannen in de EAB. Deze index drukt de relatieve positie uit van elke groep.

62. INEGI, *Encuesta Nacional de Empleo 1995*, Aguascalientes, 1996; INEGI, *Encuesta Nacional de Empleo 1996*, Aguascalientes, 1997; INEGI, *Encuesta Nacional de Empleo, Salarios, Tecnología y Capacitación en la Industria Manufacturera*, Aguascalientes, 1998; INEGI, *Encuesta Nacional de Empleo 1998*, Aguascalientes, 1999; INEGI, *Encuesta Nacional de Empleo 1999*, Aguascalientes, 2000; INEGI, *Encuesta Nacional de Empleo 2000*, Aguascalientes, 2001; INEGI, *Encuesta Nacional de Empleo 2001*, Aguascalientes, 2003.

63. INEGI, *Población de 12 años y más económicamente activa y no económicamente activa*, BIE, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www).

64. CLC, *North American Agreement on Labor Cooperation*, 20.04.2005, <http://www.naalc.org/english/agreement.shtml>.

65. INEGI, *Industria maquiladora de exportación. Ensamble de prendas de vestir y otros productos confeccionados con textiles y otros materiales. Personal ocupado*, BIE, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www).

66. De jaren 1997 en 2000, waarvoor geen gegevens beschikbaar waren, werden ingevuld met de resultaten van een lineaire interpolatie.

67. INEGI, *Sector manufacturero. Encuesta Industrial Mensual. Cifras absolutas. 205 clases de actividad económica. Personal ocupado. Empleados. Textiles, prendas de vestir e industria del cuero*, BIE, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www); INEGI, *Población ocupada por ocupación principal según sexo. Oficinistas*, SISESIM, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www).

Het *loon*, de zesde variabele, werd geoperationaliseerd als de maandelijkse loonmassa uit de BIE, weergegeven voor de nationale en de exportsector, gedeeld door het aantal arbeiders in elke subsector.⁶⁸

De zevende variabele zijn de *genderspecifieke voorzieningen*. Ze werden kwantitatief benaderd aan de hand van de rubrieken 'Prestaciones' en 'Contribuciones patronales' uit de BIE. Ze werden per arbeider berekend.⁶⁹ Kwalitatief werd de variabele vertaald als de bepalingen die voorzien in speciale maatregelen omtrent zwangerschap, genderdiscriminatie of seksuele intimidatie.

De controlevariabelen veranderen naargelang de afhankelijke variabele. Voor de tewerkstelling werden de investeringen,⁷⁰ de productiviteit en de inflatie gebruikt, en voor de andere variabelen, de determinanten die gelden onder de assumptie van een flexibele economie, met name de investeringen, de productiviteit, en de tewerkstelling zelf.

IV. Kwantitatieve toetsing: de impact van vrijhandel

A. De invloed van de doelmarkt

Om na te gaan of er een significant verschil was tussen de waarden van de variabelen naargelang de subsector (nationaal of export-) die geanalyseerd werd, voerden we onafhankelijke t-testen uit op de gemiddelden, die in nagenoeg alle gevallen significant verschilden. De resultaten worden hieronder voorgesteld.

Uit tabel 4.1 blijkt dat de exportbedrijven gemiddeld gezien het grootste aandeel van de tewerkstelling voor hun rekening nemen in de Mexicaanse kledingindustrie. Bovendien ligt de relatieve mannelijke tewerkstelling in de exportbedrijven hoger dan in de nationale bedrijven, wat lijkt overeen te komen met de theorie. Daarnaast is het hogere loon in de nationale bedrijven opvallend, wat ingaat tegen de theorie en de vaststellingen van de geïnterviewde arbeidsters.⁷¹

68. INEGI, *Industria maquiladora de exportación. Ensemble de prendas de vestir y otros productos confeccionados con textiles y otros materiales. Remuneraciones*, BIE, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www); INEGI, *Sector manufacturero. Encuesta Industrial Mensual. Cifras absolutas. 205 clases de actividad económica. Remuneraciones. Salarios. Textiles, prendas de vestir e industria del cuero*, BIE, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www).

69. INEGI, *Sector manufacturero. Encuesta Industrial Mensual. Cifras absolutas. 205 clases de actividad económica. Remuneraciones. Prestaciones. Textiles, prendas de vestir e industria del cuero*, BIE, 05.03.2006, <http://dgcnesyp.inegi.gob.mx/?c=72> (www).

70. Banxico, SR26. *Índice de volumen de la inversión fija. Inversión fija bruta*, 25.03.2005, <http://www.banxico.gob.mx/eInfoFinanciera/FSinfoFinanciera.html> (www).

71. ANONIEME RESPONDENT, *De effecten van vrijhandel op de Mexicaanse kledingindustrie*, Irapuato, 22.07.2005 (Persoonlijke mededeling); BARRÓN, G, *De effecten van vrijhandel op de Mexicaanse kledi-jassenblage*, Irapuato, 14.07.2005 (Persoonlijke mededeling).

Tabel 4.1. Gemiddelde maandelijkse tewerkstelling, loon en bijdragen aan sociale voorzieningen in de Mexicaanse kledij-industrie, per subsector, in aantal arbeiders, proportie of Mexicaanse peso's, 1995-2001 (n = 84).

Variabele	Gemiddelde (nationale subsector)	Gemiddelde (export-subsector)
Vrouwelijke tewerkstelling*	29327	110392
Mannelijke tewerkstelling*	13149	67298
Ondervertegenwoordiging mannen*	0.4171	0.4667
Oververtegenwoordiging vrouwen*	1.7592	1.6554
Sociale voorzieningen**	914.3	957.18
Loon*	2677.7	2088.1

Significantie: * $p < 0.0001$; ** $p = 0.0083$

B. De tewerkstellingsgevolgen van handelsliberalisering

Om de effecten van NAFTA in termen van tewerkstelling te meten, werden de absolute tewerkstellingscijfers en de relatieve oververtegenwoordigingsindex gebruikt om één zo volledig mogelijk zicht op de evoluties te krijgen. De analyses met de twee soorten gegevens leverden vergelijkbare resultaten op, op een aantal uitzonderingen na. De volgende formule geeft het model weer:

$$tvarnat = c + \beta_1 remmen + \beta_2 exp + \beta_3 inv + \beta_4 prodnat + \beta_5 inf$$

De parameterschattingen van de remmen voor de exportbedrijven kunnen als een bewijs worden gezien van de sterkere kracht van de genderrollen binnen de exportindustrie, wat in beginsel haaks op de theorie staat. Deze vaststelling kan nochtans genuanceerd worden. In de absolute cijfers is er een negatieve invloed vast te stellen van de remmen op de exportbedrijven, en een positieve op de nationale bedrijven. Dit ligt meer in het licht van de theorie.

De negatieve invloed van de uitvoer op de vrouwelijke oververtegenwoordiging in zowel nationale als exportbedrijven, zou kunnen geïnterpreteerd worden in het licht van een toegenomen vraag naar geschoolde arbeid. Verschillende respondenten bevestigden deze bevinding door de interesse te benadrukken van de industriële gemeenschap in de staat van Guanajuato voor de oprichting van technische scholen.⁷²

In het geval van de relatieve mannelijke tewerkstelling is de positieve invloed van de export redelijk dominant en groot, hoewel niet altijd significant. Dit zou de bewering kunnen staven dat de kledingindustrie vooral geschoolde arbeidskrachten aanneemt.

72. LÓPEZ, A., *De gendereffecten van NAFTA en het NAALC*, León, 29.07.2005 (Persoonlijke mededeling); VELÁZQUEZ, A., *De effecten van vrijhandel op de Mexicaanse kledingindustrie*, Irapuato, 15.07.2005 (Persoonlijke mededeling).

Tabel 4.2. Determinanten van de maandelijkse vrouwelijke oververtegenwoordiging in de Mexicaanse kledingindustrie, per subsector, 1995-2001⁷³ (n = 84).

Determinanten	Ovrnat			Ovrex		
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
c	0* (16.77)	0 (0.58)	0* (5.60)	0*** (-3.17)	0**** (2.41)	0**** (2.47)
remmen	-0.18361** (-3.92)	0.42044**** (2.40)	-0.10726 (-0.99)	0.65194* (22.58)	0.37362** (3.94)	0.47340* (9.43)
exp	-0.92127* (-19.65)	-0.49827* (-3.63)	-0.96408* (-16.79)	-0.61433* (-21.28)	-32.18104* (-4.99)	-34.77418* (-5.68)
inv	-	-0.29609 (-2.18)	0.03731 (0.34)	-	-0.01194 (-0.16)	-0.05154 (-0.78)
prodnat	-	-0.06582 (-1.02)	-0.08434 (-1.22)	-	-	-
prodexp	-	-	-	-	31.47676* (4.87)	34.14563* (5.58)
inf	-	0.88749** (3.68)	-	-	-0.15519 (-1.24)	-
Aangepast R ²	0.8225*	0.8462*	0.8218*	0.9327*	0.9630*	0.9627*
F-waarde	193.25	92.35	96.70	576.28	432.73	536.86

Significantieniveau: * p < 0.0001; ** p < 0.001; *** p < 0.01; **** p < 0.03

Tabel 4.3. Determinanten van de maandelijkse mannelijke oververtegenwoordiging in de Mexicaanse kledingindustrie, per subsector, 1995-2001 (n = 84).

Determinanten	Omnat			Omexp		
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
c	0 (-1.32)	0* (4.87)	0 (1.49)	0 (60.31)	0* (10.80)	0* (22.55)
remmen	0.20729* (9.11)	-0.21643*** (-2.76)	0.09131 (1.79)	-0.92685* (-38.78)	-0.24118* (-5.02)	-0.68792* (-17.12)
exp	0.99193* (43.58)	0.75697* (12.32)	1.02862* (38.12)	-0.49794* (-20.83)	4.87403 (1.49)	16.48437*** (3.36)
inv	-	0.09103 (1.50)	-0.10340 (-2.03)	-	0.02078 (0.56)	0.19809** (3.74)
prodnat	-	0.03919 (1.36)	0.04999 (1.54)	-	-	-
prodexp	-	-	-	-	-5.04981 (-1.54)	-16.99923** (-3.47)
inf	-	-0.51756* (-4.80)	-	-	0.69482* (10.94)	-
Aangepast R ²	0.9582*	0.9692*	0.9607*	0.9539*	0.9905	0.9761*
F-waarde	951.50	523.94	507.62	859.05	172 3.61	849.02

Significantieniveau: * p < 0.0001; ** p < 0.001; *** p < 0.01; **** p < 0.03

73. De letter *c* staat voor een constante. De andere variabelen zijn de gendergerelateerde remmen (remmen), de uitvoer (exp), de investeringen (inv), de productiviteit (prodnat, prodexp) en de inflatie (inf). De tewerkstellingsvariabele (ovrnat, ovrex) verandert naargelang de subsector. In model (1) worden slechts de remmen en de export ingevoerd. De controlevariabelen worden toegevoegd in (2), waarna de oorzaak van multicolineariteit, namelijk de inflatie, verwijderd wordt. De waarden van de t-statistiek worden tussen haken vermeld.

Het feit dat er in de modellen van de exportindustrie een significante negatieve invloed uitgaat van de remmen zou kunnen impliceren dat een versterking van de genderrollen voor een grotere ondervertegenwoordiging in de kledingindustrie zorgt, wat niet onmiddellijk te rijmen valt met de theorie, maar wel met de typering van die industrietak als 'vrouwelijk'.

C. De looneffecten van handelsliberalisering

De regressies werden uitgevoerd overeenkomstig de volgende formule:

$$\text{loonnat} = c + \beta_1\text{remmen} + \beta_2\text{exp} + \beta_3\text{inv} + \beta_4\text{prodnat} + \beta_5\text{tmanat} + \beta_6\text{tvmat}$$

Tabel 4.4. Determinanten van het maandelijks loon in de Mexicaanse nationale kledingbedrijven, per subsector, 1995-2001⁷⁴ (n = 84).

Determinanten	Loonnat (afhankelijke variabele)				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
c	0 (4.19)	0* (-4.31)	0** (-3.80)	0**** (-3.08)	0*** -2.65
remmen	-0.01014 (-0.09)	1.35387* (5.62)	1.08947* (4.71)	0.92451* (4.00)	0.66561*** (3.10)
exp	-0.25988**** (-2.39)	0.04882 (0.17)	0.5423**** (2.36)	-0.6959**** (-3.13)	-0.20351 (-1.79)
inv		1.97143* (6.70)	1.40486* (6.31)	1.60572* (5.32)	1.04767* (4.87)
tmanat		-0.88385** (-3.83)	-0.87855** (-3.65)	-	-
tvmat		-0.55375*** (-2.80)	-	-0.5475**** (-2.55)	-
prodnat		0.27147 (2.06)	0.40807*** (3.19)	0.31863**** (2.24)	0.45342**** (3.32)
Aangepast R ²	0.0437	0.4450*	0.3965*	0.3475*	0.3021*
F-waarde	2.90****	12.09	11.91	9.84	9.98

Significantieniveau: * p < 0.0001; ** p < 0.001; *** p < 0.01; **** p < 0.03

74. 'Loonnat' staat voor het loon, 'c' voor de constante. De andere determinanten zijn de remmen, de uitvoer, de investeringen, de productiviteit, en de mannelijke en vrouwelijke tewerkstelling. Zoals bij de tewerkstelling, veranderen de variabelen loonnat, prodnat, tmanat en tvmat voor de exportsubsector. Regressie (1) bevat de onafhankelijke variabelen van het model. In (2) worden de controlevariabelen toegevoegd. In (3) en (4) worden de mannelijke en vrouwelijke tewerkstelling apart ingevoerd, en in regressie (5) worden ze weggelaten om de multicolineariteit volledig uit te schakelen.

Tabel 4.5. Determinanten van het maandelijkse loon in de Mexicaanse exporterende kledingbedrijven, per subsector, 1995-2001 (n = 84).

Determinanten	Loonexp (Afhankelijke Variabele)				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
c	0* (13.64)	0 (1.54)	0**** (2.33)	0* (4.59)	0** (3.93)
remmen	-0.52520* (-6.66)	0.35276 (1.91)	-0.15684 (-0.60)	-0.62921 (-2.92)	-0.33760 (-1.92)
exp	-0.57727* (-7.31)	1.83126 (0.11)	-74.17554*** (-3.33)	-45.48896 (-1.95)	-68.63492* (-3.20)
inv		0.90437* (4.47)	0.36364 (1.27)	0.92836*** (3.20)	0.52128**** (2.25)
tmaexp		5.17498* (9.14)	0.36384 (0.94)	-	-
tvrexp		-5.32039* (-9.59)	-	-0.82498**** (-2.24)	-
prodexp		-2.18684 (-0.13)	73.46936*** (3.31)	44.87915 (1.93)	67.94251*** (3.17)
Aangepast R ²	0.4971	0.7886	0.5422	0.5649	0.5428
F-waarde	42.02*	52.61*	20.66*	22.55*	25.64*

Significantieniveau: * p < 0.0001; ** p < 0.001; *** p < 0.01; **** p < 0.03

Er is een negatief effect zichtbaar van de uitvoer op beide subsectors, maar veel zwakker bij de nationale bedrijven.

De invloed van de gendergerelateerde remmen is, paradoxaal genoeg, positief voor de nationale lonen en significant in regressies (2), (3) en (4). In het geval van de exportindustrie is er geen significante invloed, wat meer compatibel is met de theorie. Het zou een totale afwezigheid kunnen betekenen van genderoverwegingen bij het bepalen van het loon.

De vrouwelijke tewerkstelling heeft een negatieve invloed op de lonen. Hierbij is er voorzichtigheid geboden omtrent de multicolineariteit. Ze is op zich geen verrassing, aangezien de tewerkstelling een functie is van de uitvoer.

D. De impact van vrijhandel op het vlak van de sociale voorzieningen

De sociale voorzieningen werden analoog aan het loon behandeld, aangezien ze als een deel van de totale loonkosten beschouwd worden. Zoals in punt 5.3 werden er regressiemodellen uitgevoerd met en zonder controlevariabelen:

$$socnat = c + \beta_1 remmen + \beta_2 exp + \beta_3 inv + \beta_4 prodnat + \beta_5 tmanat + \beta_5 tmaexp$$

De tabellen vatten de resultaten van de betrokken lineaire regressies samen.

Tabel 4.6. Determinanten van de maandelijkse sociale voorzieningen in de Mexicaanse nationale kledingbedrijven, 1995-2001 (n = 84).

Determinanten	Socnat (afhankelijke variabele)				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
intercept	0 (2.16)	0 (-1.27)	0 (-0.60)	0 (0.41)	0 (0.87)
remmen	0.23443*** (2.23)	1.08761* (4.69)	0.69135*** (2.92)	0.44615 (1.81)	0.05814 (0.24)
export	0.31946*** (3.04)	0.85102*** (3.13)	1.59064* (6.76)	-0.26160 (-1.11)	0.47637** (3.79)
investeringen	-	1.39226* (4.92)	0.54317**** (2.39)	0.84590**** (2.63)	0.00955 (0.04)
mannelijke tewerkstelling	-	-1.32045* (-4.36)	-1.31251* (-5.34)	-	-
vrouwelijke tewerkstelling	-	-0.82987* (-5.95)	-	-0.82055** (-3.59)	-
productiviteit	-	0.08234 (0.65)	0.28706*** (2.20)	0.15279 (1.01)	0.35480**** (2.35)
Aangepast R ²	0.1109***	0.4864*	0.3680*	0.2595*	0.1483***
F-waarde	6.18	14.10	10.67	6.82	4.61

Significantieniveau: * p < 0.0001; ** p < 0.001; *** p < 0.01; **** p < 0.03

Tabel 4.7. Determinanten van de maandelijkse sociale voorzieningen in de Mexicaanse exporterende kledingbedrijven, 1995-2001 (n = 84).

Determinanten	Socexp (afhankelijke variabele)				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
c	0* (12.97)	0 (0.51)	0 (1.37)	0*** (3.08)	0*** (3.13)
remmen	-0.39390* (-6.47)	0.33104 (1.90)	0.04828 (0.25)	-0.25996 (-1.54)	-0.17278 (-1.29)
exp	-0.81146* (-13.34)	-20.29675 (-1.26)	-62.47148** (-3.71)	-48.77642*** (-2.67)	-55.69574*** (-3.40)
inv	-	0.60784**** (3.19)	0.30780 (1.42)	0.62228*** (2.74)	0.50058*** (2.83)
tmaexp	-	3.11456* (5.84)	0.44495 (1.52)	-	-
tvrexp	-	-2.95219* (-5.65)	-	-0.24662 (-0.85)	-
prodexp	-	19.55898 (1.22)	61.53917** (3.66)	47.88565**** (2.62)	54.78027*** (3.35)
Aangepast R ²	0.7011*	0.8123*	0.7381*	0.7488*	0.7337*
F-waarde	98.36	60.88	47.77	46.51	58.16

Significantieniveau: * p < 0.0001; ** p < 0.001; *** p < 0.01; **** p < 0.03

De conclusies uit deze regressies zijn gelijkaardig aan de bevindingen uit het vorige punt, maar de R^2 -coëfficiënt ligt veel lager in de modellen van de lokale subsector. De richting van de invloed van de export is overal negatief voor de exportbedrijven en positief voor de nationale bedrijven. Daarnaast hebben de gendergerelateerde remmen een positieve maar weinig significante impact op de sociale voorzieningen in de nationale subsector.

Indien de analyses geïntegreerd worden aan de hypothesen komen we tot verschillende conclusies.

Hypothese één stelt dat handelsliberalisering, de doelmarkt en de genderrollen de tewerkstelling van de vrouwen in de exportbedrijven negatief beïnvloeden. De resultaten onderschrijven de hypothese slechts voor wat de eerste twee onafhankelijke variabelen betreft, en weerleggen ze met betrekking tot de genderrollen.

De tweede hypothese voorspelt een positieve effect van handelsliberalisering, de doelmarkt en de genderrollen op de vrouwelijke tewerkstellingscijfers in de lokale bedrijven. De onderzoeksresultaten bevestigen de hypothese met betrekking tot de doelmarkt, en wijzen ze af voor wat invloed van handelsliberalisering betreft. De invloed van de genderrollen is onduidelijk.

Hypothese 3 gaat uit van een positieve invloed van handelsliberalisering en de doelmarkt op het loonniveau in de exportbedrijven, en een negatieve invloed van de genderrollen. De invloed van handelsliberalisering en de genderrollen op het reële loon is negatief, maar zijn significantie blijft onduidelijk. De doelmarkt oefent een negatief effect uit op het loon, wat de hypothese weerlegt.

In hypothese 4 wordt beweerd dat handelsliberalisering geen significant effect uitoefent op het loonniveau in de lokale bedrijven. De genderrollen in de lokale cultuur en de doelmarkt zouden een negatieve impact hebben. Deze hypothese wordt eveneens verworpen wat de doelmarkt en de genderrollen betreft.

De vijfde hypothese zegt dat handelsliberalisering en de doelmarkt de genderspecifieke voorzieningen in de exportbedrijven positief zouden beïnvloeden en de genderrollen een negatieve impact erop zouden hebben. De hypothese wordt verworpen. Het effect van handelsliberalisering is negatief. De impact van de genderpatronen is niet significant.

Handelsliberalisering en de doelmarkt zouden, volgens de laatste hypothese, geen significante invloed uitoefenen op de genderspecifieke voorzieningen in de lokale bedrijven. De genderrollen zouden een negatieve invloed uitoefenen. Deze hypothese wordt verworpen door het negatieve effect van de doelmarkt.

Indien de modellen in hun geheel beschouwd worden vallen er een aantal gemeenschappelijke kenmerken op. Ten eerste is de R^2 -coëfficiënt in nagenoeg alle gevallen statistisch significant en hoger bij de exportvariabelen, wat de samenhang van het model steunt. Nochtans is er voorzichtigheid geboden in het geval van het ontbreken van significantie bij de controlevariabelen bij de tewerkstelling.

De richting van de invloed van de gendergerelateerde remmen is een verrassend gegeven. De kans bestaat dat de index geen attitudes meet, maar feitelijk gedrag. De bewering van de personeelsverantwoordelijke van een nationaalgeoriënteerd

bedrijf, dat veel vrouwen zich in de arbeidsmarkt inzetten omdat hun mannen hen verplichten wijst in die richting.⁷⁵

De kwantitatieve analyse relateert de effecten van vrijhandel. Er is inderdaad een gedifferentieerde invloed naargelang de doelmarkt, maar deze verloopt niet langs de verwachte lijnen. Hoe die invloed gefilterd wordt door de sociale clausule, wordt verkend in de hieropvolgende kwalitatieve analyse.

V. Kwalitatieve analyse: het NAALC

Het NAALC bevat een reeks verplichtingen, beginnend met de vereiste om in hoge arbeidsstandaarden te voorzien, onverminderd het recht van elk land om zijn eigen arbeidswetgeving te bepalen, die effectief afgedwongen moet worden volgens artikel 3.

De relatief vage woorden 'eigen arbeidswetgeving' worden nader bepaald in bijlage 1 van het verdrag. Elf richtsnoeren duiden algemene terreinen aan waar de verdragspartijen al wetgeving hebben ontwikkeld (cf. infra), waaronder het verbod op arbeidsdiscriminatie en de gelijke betaling voor man en vrouw, die een directe genderinvulling kunnen krijgen.

Om enige mate van controle te krijgen op de implementatie van het verdrag heeft het verdrag een institutionele structuur op poten gezet, de Commission for Labor Cooperation (CLC). Ze is samengesteld uit een Ministeriële Raad (artikel 10), bijgestaan door een Secretariaat (artikel 13) dat zorgt voor de voorbereiding van de Raadsactiviteiten en studies uitvoert. Bovendien zijn er drie National Administrative Offices (NAO's), die voor het contact zorgen tussen het nationaal beleid en het Secretariaat (Arts. 15 en 16). Adviserende comités mogen opgericht worden volgens artikels 17 en 18.

Indien het NAO uit een van de verdragspartijen van oordeel is dat een andere verdragspartij zijn verplichtingen niet nakomt kan het, via het NAO van het land in kwestie, ministeriële beraadslagingen aanvragen (artikel 22), die kunnen leiden tot overeenkomsten. Het NAO is toegankelijk voor de hele bevolking uit de verdragspartijen, zonder restricties, al beslist het autonoom over de beraadslagingen. Voor een eerste categorie principes zijn deze beraadslagingen de enige mogelijke actie, waarna de procedure wordt stopgezet. Voor een tweede categorie kan er, bij gebrek aan een akkoord op ministerieel niveau, een evaluatiecomité (ECE) worden samengesteld, dat aanbevelingen kan uitvaardigen. In het geval van de derde categorie van principes is het mogelijk om in laatste instantie naar een geschillenregelingsprocedure over te gaan, met eventuele handelssanties. De afdwinging van het NAALC geldt alleen ten aanzien van de overheid, en niet

75. ROJAS, G., *Human resources in een nationaal-georiënteerd kledingbedrijf*, Irapuato, 27.07.2005 (Persoonlijke mededeling).

voor privé actoren (artikel 43). In volgende figuur worden de verschillende procedures voorgesteld.

Principes uit bijlage één	Fasen uit het NAALC-proces			
<ul style="list-style-type: none"> – Recht om zich te organiseren – Collectief onderhandelingsrecht – Stakingsrecht 	Ministeriële beraadslagingen			
<ul style="list-style-type: none"> – Verbod op dwangarbeid – Eliminatie van discriminatie – Gelijke betaling – Compensatie voor ziekte en ongevallen – Bescherming van migrerende werknemers 	Ministeriële beraadslagingen	ECE		
<ul style="list-style-type: none"> – Kinderarbeid – Minimumloon – Voorkomen van ziekte en ongevallen. 	Ministeriële beraadslagingen	ECE	Geschillen-regeling	Boetes en sancties

Figuur 5.1. De oplossing van conflicten met betrekking tot het NAALC.⁷⁶

De concretisering van het NAALC gebeurt via twee wegen. Enerzijds is er een intergouvernementele weg, die vorm krijgt via de activiteiten van het Arbeidssecretariaat. Anderzijds is er een transnationale weg, betreft de aanklachten van privé actoren voor de National Administrative Offices (NAO).

De verslagen van de CLC⁷⁷ bieden een overzicht van de eerste weg. De meeste gerapporteerde activiteiten zijn seminaries, workshops en conferenties, waarvan sommige omtrent het werk van de vrouw. De acties dragen geen 'genderetiket' als zodanig. Vanaf 1997 neemt het aantal activiteiten met betrekking tot de vrouw toe. Workshops en conferenties worden georganiseerd, en de rapporten erkennen de genderproblematiek uitdrukkelijk.

De verklaring voor deze plotse verandering is de aanklacht USNAO97001, die tot Ministeriële beraadslagingen leidde in 1998. Deze aanklacht is van belang omdat ze laat zien hoe de agenda van de Ministeriële beraadslagingen het geheel van de activiteiten van de Commission bepaalt en hoe het onderwerp van de beraadslagingen op zijn beurt exclusief bepaald wordt door het NAO, dat tevens het contactpunt vormt met de burgermaatschappij, door de aanklachten.

76. DELP, L., ARRIAGA, M., PALMA, G., URITA, H. & VALENZUELA, A., NAFTA'S Labor Side Agreement: Fading Into Oblivion? An Assessment of Workplace Health & Safety Clauses. Los Angeles, UCLA Center for Labor Research and Education, 2004 (eigen bewerking).

77. CLC, *Annual report 1995*, 20.04.2005, <http://www.naalc.org/english/report1.shtml> (www); CLC, *Annual report 1996*, 20.04.2005, <http://www.naalc.org/english/report2.shtml> (www); CLC, *Annual report 1997*, 20.04.2005, <http://www.naalc.org/english/report3.shtml> (www); CLC, *Annual report 1998*, 20.04.2005, <http://www.naalc.org/english/report4.shtml> (www); CLC, *Annual report 2001*, 20.04.2005, <http://www.naalc.org/english/report6.shtml> (www); CLC, *Annual report 2002*, 20.04.2005, http://www.naalc.org/english/pdf/AR02_eng_web.pdf (www); CLC, *Biennial report 1999-2000*, 20.04.2005, <http://www.naalc.org/english/report5.shtml> (www).

Bij een analyse van die aanklachten vallen er twee zaken op.⁷⁸ Ten eerste, de meerderheid betreft collectieve rechten. Ten tweede, enkel formele organisaties onderschrijven die aanklachten.

Voor de genderdimensie werd een dubbel zoekcriterium gehanteerd. Eerst zochten we naar vrouwenorganisaties tussen de ondertekenaars van de aanklachten en dan naar de beschrijving van specifieke problemen van de vrouwen in de tekst zelf, met speciale aandacht voor referenties naar de kledingindustrie. Langs de eerste dimensie leverde de zoektocht geen grote hoeveelheid vrouwenorganisaties. De aanklachten werden ingediend door NGO's en vakbonden, waaruit minstens één uit de VS of Canada. Vrouwenassociaties die vermeld worden zijn 'Casa de la mujer' en 'Coalition for Justice in the Maquiladoras'. Directe referenties naar de arbeidssituatie van vrouwen werden hier niet gevonden, met uitzondering van twee secundaire verwijzingen.

Aanklacht USNAO 97001 (GENDER), dewelke ging over zwangerschapsgebaseerde discriminatie,⁷⁹ is de enige die genderkwesties expliciet aanpakt. Ze werd voorgelegd door Human Rights Watch (HRW) en andere NGO's en verwijst naar een studie van HRW in 38 fabrieken langs de Mexicaans-Amerikaanse grens, waarin zwangerschapsgebaseerde discriminatie als systematische praktijk werd waargenomen.⁸⁰ De tripartiete arbeidsrechtbanken, waartoe het juridische toezicht op de toepassing van de LFT behoort,⁸¹ losten het probleem volgens de eisers niet op, aangezien er geen directe wettelijke bescherming is tegen discriminatie vóór de aanneming en de rechtspraak van de arbeidsrechtbanken daaromtrent verschilt,⁸² gegeven hun grote discretionaire bevoegdheid.⁸³ Volgens sommige functionarissen zou de zwangerschapsgebaseerde discriminatie voor de aanneming dan ook legaal zijn.

De regelgeving die aangevoerd werd als niet (correct) afgedwongen, betrof bepalingen omtrent de gelijkheid man-vrouw uit de Mexicaanse grondwet, de LFT, de CEDAW, en Conventie 111 van de ILO.

De aanklacht werd aanvaard en de betrokken organisaties kregen gelijk in het NAO-rapport. Voorts werd bepaald dat de Mexicaanse wetgeving inzake gender-

78. ILAB, *Public submissions*, US Department of Labor, 13.04.2006, [http://www.dol.gov/ilab/media/reports/nao/submissions.htm\(WWW\)](http://www.dol.gov/ilab/media/reports/nao/submissions.htm(WWW)); HRSDC, *Summary of submissions under the NAALC*, Government of Canada, 20.04.2006, http://www.hrsdc.gc.ca/en/lp/spila/ialc/pcnaalc/01List_of_Public_Communications.shtml (www).

79. ILAB, *Public Report of Review of NAO Submission No. 9701*, US Department of Labor, 24.04.2006, <http://www.dol.gov/ilab/media/reports/nao/pubrep9701.htm> (www).

80. Of deze exportfabrieken waren, wordt niet vermeld, maar gegeven de hoge concentratie van exportfabrieken aan de Noordelijke Mexicaanse grens lijkt het aannemelijk.

81. CÁMARA DE DIPUTADOS, *Ley Federal del Trabajo*, 02.05.2006, <http://www.cddhcu.gob.mx/leyinfo/pdf/125.pdf> (www).

82. Een interessante observatie in deze zin is de bewering van een uit de geïnterviewde advocaten dat, in het bewustzijn van sommige fabrikeigenaars, de voornaamste reden waarom zwangere vrouwen een werk zoeken is puur omwille van de sociale zekerheidsvoordelen die daaraan gepaard gaan. NAVARRO, V., *De Mexicaanse arbeidswetgeving in de praktijk*, Irapuato, 10.08.2005 (Persoonlijke mededeling).

83. De grote diversiteit aan criteria werd vermeld in LÓPEZ, A., o.c..

discriminatie bij het aannemen onvolledig is. Ministeriële beraadslagingen werden bijeengeroepen, en activiteiten georganiseerd in het kader van de CLC.⁸⁴ Aangezien het NAALC in geen opvolging voorziet van de nationale implementatie is de impact daarvan onzeker.

Verschillende conclusies kunnen worden getrokken. Ten eerste, de aanklacht zette gender op de NAALC-agenda. Ten tweede kan het gebruik van het NAALC door de samenleving min of meer gezien worden als beperkt tot grote NGO's en vakbonden, wegens de hoge transactiekosten hieraan verbonden. Het indienen van de aanklacht bij een buitenlandse NAO kan resulteren in hoge kosten zowel in termen van tijd als monetaire middelen.⁸⁵ Het belang van de transnationale netwerken wordt hier duidelijk.

Die collectieve vertekening van het NAALC is verontrustend indien er gekeken wordt naar de achteruitgang van de syndicale activiteiten in Mexico⁸⁶ en de oververtegenwoordiging van alleenstaande, jonge vrouwen in de participatie aan collectieve acties.⁸⁷ Dit wijst in de richting van Razavi's stelling (cf. supra) dat de traditionele rol van de vrouw niet compatibel is met het vakbondsleven. De geïnterviewde arbeidsters⁸⁸ vermeldden dat ze zich op zichzelf aangewezen voelden. Een verdere bedenking betreft de regionale vertekeningen die zouden kunnen ontstaan uit de afdwinging door NGO's. In dit geval was de studie van HRW beperkt tot het Noorden van Mexico, waar de exportindustrie geconcentreerd is.

Ondanks deze tekortkomingen kunnen we een eventuele invloed van de aanklachten en het NAALC op de Mexicaanse wetten en beleid niet *a priori* uitsluiten. Die invloed wordt in wat volgt onderzocht.

In de nationale wetgeving is er geen enkel spoor te zien van het NAALC. Desondanks zijn er verschillende voorbeelden van de incorporatie van genderkwesties in het nationale juridische landschap. Ten eerste werd er een federale Antidiscriminatiewet in juni 2003 afgekondigd.⁸⁹ Artikel 4 daarvan legt een verbod op zwangerschapsgebaseerde discriminatie. Indien dit artikel samen wordt genomen met artikel 9, die de barrières op de vrije keuze van een werk als discriminatoir beschouwt, kan de conclusie getrokken worden dat de zwangerschapsgebaseerde discriminatie voor het aannemen verboden wordt, zij het indirect.⁹⁰ Ten tweede is er druk van verschillende politieke partijen om de LFT in de richting van gender

84. ILAB, *Ministerial Consultations Implementation Agreement. US NAO Submission No. 9701*, US Department of Labor, 15.04.2006, <http://www.dol.gov/ilab/media/reports/nao/mcia.htm> (www).

85. NGO-vertegenwoordigster en advocate Ángeles López ziet in de organisatorische problemen de belangrijkste verlamming van het NAALC.

86. ARCINIEGA, R.S., *Modernización empresarial y corporativismo en el sector textil*. Cuaderno del trabajo 22. México, DF, STPS, 2003, pp. 159-170.

87. CRUZ, O.G. *De effecten van vrijhandel op de Mexicaanse kledingindustrie*, Irapuato, 12.07.2005 (Persoonlijke mededeling); ORTIZ, A., *De effecten van vrijhandel op de Mexicaanse kledingindustrie*, Irapuato, 01.08.2005 (Persoonlijke mededeling).

88. ANONIEME RESPONDENTE, o.c.; BARRÓN, G., o.c.

89. INMujeres, *Tercer informe de labores 2003-2004*. México, DF, INMujeres, 2004.

90. WILLIAMS, N., l.c.

te hervormen. Gender wordt vermeld in drie wetsontwerpen tot wijziging van de Grondwet en de LFT.⁹¹

De afwezigheid van een invloed op de wetgeving sluit niet uit dat er effecten zijn op het beleid van de Secretaría del Trabajo y Previsión Social (STPS), in de schoot waarvan de NAO werd gevestigd. Een ander invloedskanaal zou het algemene genderbeleid van de Mexicaanse regering zijn.

In het STPS-beleid van de vroege jaren 90⁹² verscheen gender niet, maar vanaf 1996⁹³ werd het als beleidsdimensie opgenomen in de rapporten naar aanleiding van de NAALC-activiteiten en de lancering van het Programa Nacional de la Mujer 1995-2000, door President Zedillo.⁹⁴ In dat programma verschenen het uitbreiden van de tewerkstellingsmogelijkheden van de vrouwen en de bescherming van hun arbeidsrechten als doelen. De CEDAW werd daar vermeld als een beleidsbron.

In het rapport van 1999-2000⁹⁵ werden er gendercommissies ingesteld. De feminisering van de 'maquiladora-industrie'⁹⁶ werd voor de eerste keer vermeld, en specifieke inspecties werden in de staten uitgevoerd waar deze industrie zich concentreert.

In de recentere rapporten werden er gendergedesaggregeerde cijfers berekend voor verschillende activiteiten. In 2002⁹⁷ werd de genderdiscriminatie erkend als beleidsprioriteit. Programma's over syndicale vorming werden opgestart en de verzameling van statistieken in de maquiladora's werd voortgezet. Deze maatregelen verdwenen in 2003. In dat jaar werd er wel een campagne tegen zwangerschapsgebaseerde discriminatie gevoerd.⁹⁸

Een evaluatie van de rapporten levert de volgende conclusies. Ten eerste lijkt de invloed van het NAALC in termen van beleid eerder oppervlakkig. De georganiseerde activiteiten konden moeilijk de gehele bevolking bereiken en situeerden zich meer op het vlak van de academische coöperatie.⁹⁹ Het NAO heeft bovendien geen intra-institutionele banden met het Directoraat-Generaal Gender en Ge-

91. Propuesta de reformas a la Ley Federal del Trabajo, presentada por el Diputado Roberto Ruiz Ángeles, en nombre de integrantes de los grupos parlamentarios del PRI, PAN y PVEM, en la sesión del jueves 12 de diciembre de 2002. *Gaceta Parlamentaria* 20.01.2003, z.p.; PRD-UNT. *Una reforma democrática para el mundo del trabajo. Propuesta laboral PRD-UNT*. México, DF, Grupo parlamentario del PRD, 2003; Grupo parlamentario del PAN, *Dictamen con proyecto de decreto que reforma, adiciona y deroga diversas disposiciones de la Ley Federal del Trabajo*. México, D.F., x, z.d.
92. STPS, *Informe de labores 1989-1990*. México, DF, 1990; STPS, *Informe de labores 1990-1991*. México, DF, 1991; STPS, *Informe de labores 1991-1992*. México, DF, 1992.
93. STPS, *Informe de labores 1995-1996*. México, DF, 1996.
94. INMujeres, *Primer informe de labores 2001-2002*. México, DF, INMujeres, 2002.
95. STPS, *Informe de labores 1999-2000 de la STPS*. México, DF, 2000.
96. De term 'maquiladora' verwijst naar de assemblagefabrieken die voor Amerikaanse bedrijven kleding en andere goederen produceren.
97. STPS, *Informe de labores 3*. México, DF, STPS, 2003.
98. STPS, *Informe de labores 4*. México, DF, STPS, 2004.
99. Dit sluit een mogelijke agendasetting niet uit.

lijke Kansen van de STPS, wat de nood aan een intrainstitutionele dimensie duidelijk maakt.¹⁰⁰

Ten tweede rijst de vraag naar de werkelijke impact van de gevoerde acties. Het aantal affiches (2000) en georganiseerde activiteiten in het kader van de campagnes was relatief laag, zeker indien het vergeleken wordt met het aantal werkende vrouwen. In de interviews meldden de arbeidsters geen kennis te hebben van de campagnes. Alma Rico van het Directoraat-Generaal Gender en Gelijke Kansen¹⁰¹ maakte in haar evaluatie van het genderbeleid van de STPS duidelijk dat de samenwerking zich vooral richt op de grotere bedrijven. Op het niveau van de deelstaten zou hetzelfde fenomeen zich voordoen.¹⁰²

Naast het STPS-beleid zou het algemene genderbeleid van de regering inspiratie in het NAALC kunnen vinden. Het werd tijdens de jaren 90 gestroomlijnd door het Programa Nacional de la Mujer 1995-2000¹⁰³ en in 2001 werd het INMujeres opgericht¹⁰⁴ om een transversale dimensie aan het genderbeleid te geven. Alhoewel de rapporten van het INMujeres refereerden naar genderdiscriminatie en de concentratie van vrouwen in de kledingindustrie, werden vrijhandel en het genderbeleid nooit uitdrukkelijk gelinkt en het NAALC nooit vermeld. De CEDAW werd daarentegen vaak geciteerd.¹⁰⁵

De afwezigheid van invloed van het NAALC op het beleid sluit de mogelijkheid van de privé-afdwinging door individuele bedrijven niet uit. Zoals gesteld werd in het theoretisch model zou deze een alternatief kunnen bieden voor het implementatieprobleem. Derhalve werden er verschillende gedragscodes van buitenlandse kledingbedrijven geanalyseerd.¹⁰⁶ De meeste daarvan bevatten slechts algemene principes die in essentie overeenkomen met bijlage één uit het NAALC, dat trouwens in geen enkele code genoemd wordt.

Het is onzeker of deze dynamieken ook de nationale sfeer doordringen. Er werden geen gedragscodes gevonden bij de grootste Mexicaanse 'retailers', en het concept 'gedragscode' was onbekend voor de respondenten van de interviews, met uitzondering van de HR-manager uit een exportfabriek.¹⁰⁷ De eigenaar van

100. Bijvoorbeeld, er is geen sprake van gender als beleidslijn in de rechtspleging in de arbeidsrechtbanken. Dit wordt bevestigd door de voorzitter van de JLCA van Irapuato: VILLAFANA, G., *Gender in de arbeidsrechtbanken*, Irapuato, 03.08.2005 (Persoonlijke mededeling).

101. RICO, A.C., *De gendereffecten van NAFTA en het NAALC*, Mexico City, 18.08.2005 (Persoonlijke mededeling).

102. QUIROGA, V., *De Mexicaanse arbeidswetgeving*, Guanajuato, 30.08.2005 (Persoonlijke mededeling).

103. INMujeres, *Primer informe de labores 2001-2002*. o.c..

104. Ley del Instituto Nacional de las Mujeres, *Diario Oficial de la Federación* 12.01.2001, p. 2.

105. INMujeres, *Segundo informe de labores 2002-2003*. México, DF, INMujeres, 2003.

106. LPA, *Company Codes of Conduct*, 17.04.2006, <http://www.codesofconduct.org/company.htm> (www); FLA, *Affiliated Companies*, 10.04.2006, FLA: <http://www.fairlabor.org/all/companies/index.html> (www).

107. CONTRERAS, L., *Human resources in een exportfabriek van kleding*, Irapuato, 05.08.2005 (Persoonlijke mededeling).

een atelier dat voor de nationale markt produceert¹⁰⁸ vermeldde dat het ondertekenen van een contract met een nationaal merk onderworpen is aan het voorleggen van, onder andere, bewijzen van betaling van vier arbeiders en het laatste bewijs van betaling van de sociale zekerheidsbijdragen, wat volgens ons moeilijk een gedragscode genoemd worden.

Indien de analyse van de sociale clausule en het beleid gekoppeld worden aan de theoretische voorspellingen moeten hypothese 3 en 4 over de positieve invloed van de sociale clausule op de lonen op de exportsector worden verworpen. Er is immers geen sprake van een verbetering van de lonen.

Hypothese 5 is minder gemakkelijk na te gaan. Het is onduidelijk of de aanwending van de sociale clausule de opheffing veroorzaakte van de discriminatie in de betrokken bedrijven. De invloed vloeide via het multiplicatoreffect waarvan sprake was in de theorie.¹⁰⁹ De genderspecifieke voorzieningen in de exportbedrijven lijken niet beter dan in de nationale bedrijven, maar de overtredingen van de overheidsstandaarden zijn zichtbaarder. Hypothese 5 wordt derhalve verworpen. Inzake hypothese 6 kan de invloed van de aanklacht USNAO9701 op het nationaal beleid als beperkt beschouwd worden, wat de voorspellingen bevestigt. Dit wordt gesteund door het constante gebruik van het woord 'maquiladora' in de beleidsdocumenten.

Indien de besproken bronnen samen bekeken worden roepen de gedragscodes en het NAALC het beeld van een treinspoor op, waar de twee parallelle rails elkaar nooit aanraken maar toch in dezelfde richting gaan, met name in de richting van de uitvoering van arbeidsstandaarden. Het enige indirecte contact is het gebruik van het verdrag door de NGO-gemeenschap om de naleving van de normen door de bedrijven af te dwingen.

Voorts zijn er bezwaren bij de privé-afdwinging van de arbeidsrechten. Om te beginnen dringt ze niet tot de nationale sector door. Ten tweede is er geen 'empowerment'. De gedragscodes worden door de bedrijven zelf opgesteld, zonder enige inbreng van de arbeidsters.

Inzake gender werd duidelijk dat het NAALC, alhoewel niet opgesteld vanuit een genderoptiek, een zeker impliciet potentieel tot invulling bevat, maar niet gebruikt wordt. Gedeeltelijk zou dit kunnen toegeschreven worden aan zijn gebrek aan een etiket. De sociale constructie van het verdrag gebeurde immers 'genderloos'.

De voorgaande evaluatie maakt duidelijk dat de sociale clausule geen perfecte remedie is voor de intrastatelijke asymmetrieën, maar wel een rol speelt. Het NAALC heeft een zekere druk uitgeoefend op de agenda van de STPS. Het is bovendien een instrument gebleken van NGO's en vakbonden. Zo beweert een OIT-functionaris¹¹⁰ dat het NAALC vooral een agenda-setting rol heeft gehad en een forum is voor vakbondssamenwerking.

108. RODRÍGUEZ, J.N. *De Mexicaanse kledingindustrie*, Irapuato, 25.07.2005 (Persoonlijke mededeling).

109. In welke mate de Amerikaanse en Canadese consumenten daarbij betrokken of gemobiliseerd waren, blijft onduidelijk.

110. VEGA, M.L., *Interview omtrent de sociale clausule*, 21.10.2005 (Email).

VI. Besluit

Handelsliberalisering en de sociale clause werden in dit werk in vraag gesteld aan de hand van een theoretisch model. De sociale clause zou slechts effectief zijn om de situatie van de vrouwen te verhelpen in de exportbedrijven, waar de afdwinging meer plausibel is omdat de sociale gevoeligheid van de exportmarkt als hefboom gebruikt kan worden. De gendereffecten van handel zouden plaatsvinden in de mate dat vrouwen niet over de specifieke vaardigheden beschikken die de exportbedrijven vereisen. De meeste vrouwen zouden in de nationaal georiënteerde bedrijven terechtkomen.

Het opgestelde model werd kwalitatief en kwantitatief getoetst. Uit de kwantitatieve analyse blijkt er een werkelijk verschil te bestaan tussen export- en nationaal georiënteerde bedrijven. Het feit dat de exportbedrijven proportioneel minder vrouwen tewerkstellen ondanks de algemene vervrouwelijking van de kledingindustrie, onder invloed van de export, lijkt de theorie te steunen, en bevestigt de resultaten van Brown & Cunningham,¹¹¹ McLachlan & Aguilar¹¹² en Cardero.¹¹³ Een belangrijke toevoeging ten aanzien van het onderzoek van Cardero en McLachlan & Aguilar zijn de causaliteitsrelaties in deze studie.

De paradoxale bevinding dat het loon lager ligt in de exportbedrijven is op zich niet nieuw¹¹⁴; de neerwaartse druk daarop vanuit de uitvoer wel. Eveneens paradoxaal is de positieve impact van de genderrollen op de nationale subsector. Data- en theorieverfijning zijn hier dan ook nodig.

Op basis van het gevoerde onderzoek concluderen we dat de sociale clause de gendersymmetrie niet heeft opgelost, maar ze zichtbaar heeft gemaakt wat betreft de exportsubsector in de noordelijke regio van Mexico. De kwalitatieve analyse bevestigt gedeeltelijk de bestaande kritiek op de sociale clause (en op het NAALC) vanuit genderhoek,¹¹⁵ maar nuanceert ze door het leggen van banden met het kwantitatieve luik en het onderscheid daarbinnen volgens de variabele doelmarkt. Dit spoort eveneens aan tot verder onderzoek.

Advocate Ángeles López¹¹⁶ beschrijft het NAALC als 'een leeuw zonder tanden'. Onderzoekster María Elena Cardero¹¹⁷ bestempelt het als een politiek rekvisiet dat de Clinton-regering moest slikken om de aanvaarding van NAFTA door het Amerikaanse Congres te krijgen. Dit onderzoek toont aan dat we hun stellingen moeten nuanceren. Het NAALC heeft tanden, maar ze zijn niet genoeg gegroeid

111. *O.c.*, pp. 26-28.

112. *L.c.*, pp. 320-322.

113. CARDERO, M.E., Empleo femenino y comercio exterior en la industria textil y del vestido, *l.c.*, p. 44.

114. CARDERO, M.E., El empleo de las mujeres y la apertura comercial en México: una primera aproximación, *l.c.*, p. 458.

115. ANDRIAS, K.E., *o.c.*; GRIMM, N.L., *o.c.*; WILLIAMS, N., *o.c.*

116. LÓPEZ, A., *o.c.*

117. CARDERO, M.E., *De gendereffecten van NAFTA en het NAALC*, Mexico City, 17.08.2005 (Persoonlijke mededeling).

om tot de Mexicaanse lokale context door te dringen. In deze zin is de sociale clausule effectief voor zover ze geïntegreerd wordt in de nationale beleidskanalen. Hierbij lijken genderetiketten en de constructie van internationale normen door middel van het discours doorslaggevend te zijn.